

olyan tudományos munkaként mutatkozik meg, amely számos irányt felfedve jelöli ki és határozza meg a Gárdonyi-kutatás jövőjét. Ahogyan a kötetben is számos ponton előkerült az átjárás és a láthatóvá válás fogalma, úgy a *Mesterkönyvek fagatása* és *A csillagok fényezése* is olyan átjárókat biztosíthat egymás olvasásához, mely „közvetítésben” láthatóvá válhat a Gárdonyi-értelmezések párbeszéde. (*Líceum*)

PATAKI VIKTOR

A Nyugat franciája: Gyergyai Albert redivivus

KEGYELMET A KLASSZIKUSOKNAK. ÍRÁSOK GYERGYAI ALBERTRŐL, SZERK. SZÁVAI DOROTTYA, SZÁVAI JÁNOS

Mostanság, mikor Gyergyai Albert hajdani híres Camus-fordítása (*Közöny*), amely nemzedékek számára jelentett meghatározó olvasmányélményt, immár új fordításban és más címmel (*Az idegen*) került a könyvesboltok kínálatába, különösen aktuális a francia irodalom legjelentősebb tolmácsolójának, aki egyébként a magyar esszéirodalom fontos képviselője is, egy kötetnyi tanulmánnyal adózni. Azaz megadni a császárnak azt, ami a császáré. Ahogy az új fordítás – remélhetően – nem a leváltást és a félresöprést jelenti, hanem a hajdani átültetés iránti újfajta, immár hatástörténeti érdeklődés nyitányát, úgy ez a tanulmánykötet szinte már bevallottan elsősorban az emlékezet- és értékmegőrzés jegyében készült, bár mellékszálként az újrafelfedezés és a korszerűvé tétel igénye és szándéka is fel-felcsillan.

Akár a 2014 januárjában a Francia Intézetben tartott konferencia előadásaiból összeállt kötet háttérének is tekinthető, hogy Gyergyai művei 2011-ben a Fapadoskönyv Kiadó jóvoltából újra elérhetőkké váltak, ami jelezheti, hogy az életmű iránt nemcsak tudósi, hanem – ugyan kissé óvatos – kiadói tájékozódás is érzékelhető. Ennek fényében pedig talán az is feltételezhető, hogy az újabban fellendülő érdeklődést a Gyergyai-féle esszéisztikus szövegtételezés, az olvasói élményt ismételtelen előtérbe állító beszédmód iránti újabb igény vezérelheti. Mintha az élményesztétika újfajta térnyerését jeleznék előre a kötetnek a Gyergyai-esszé sajátosságait jellemző sorai. A tanulmányok hangvétele ugyanis változatos. A röpké emlékező és a részletesebben felidéző esszéisztikus beszédmódú, valamint a szaktudományos, értekező, filológiai alaposágú, sőt némely esetben adatfeltáró tanulmányok sora olyan egyveleget képez, amely sokszínűségében képes megragadni a magyar nézőpontú francia kultúra ismertetőjének tevékenységét. Öröndetes, hogy végre a hazai komparatistika is kezdi alaposabban felmérni a hagyományát, beszéd- és szemléletmódját kialakító kutatók életművét, vagyis kezd olyan történeti reflexiót alkalmazni, amely által nemcsak tárgyára, hanem önmaga módszertanának és beszédmódjának történeti meghatározottságára is képes figyelmet fordítani.

Ebből a szempontból válik érdekessé a több tanulmány által is emlegetett esszéisztikusság, amely Gyergyai írásművészetének legfontosabb jellemvonásaként szerepel. Fordításainak jelentőségét is valószínűleg a *Nyugat* műhelyében kielélt nyelvhasználat artisztikus jellege garantálhatja. A kötet írásaiból a szépírói stílusú fordítónak és értekezőnek – ahogy Osvát Ernő nevezte, a „Nyugat franciá”-jának – jó értelemben vett eszményített képe bontakozik ki.

A magyar kultúrának az az erős franciás kapcsolódási pontja, amely Kont Ignác, Justh Zsigmond és Madame Adam óta nemcsak hatásszerű olvasmányélmények visszaköszönése formájában, hanem személyes kapcsolatokban is megnyilvánult, az utóbbi évtizedekben a delelőjére érkezett. Az az erős francia kulturális orientáció, ami a második világháborúig meghatározó volt, és ami például az Eötvös Collegiumban és a *Nouvelle Revue de Hongrie* című folyóiratban jelentkezett a legszembetűnőbbben, nem éledt fel. Talán ezen alkonyat következtében kerülhet a magyar kultúrának e franciás oldala immár történetiségében is értékelhetővé. Egy ilyen jellegű kutatásnak e könyv egyik biztosan meghatározó alapköve.

A kötetet Szegedy-Maszák Mihálynak Gyergyai személyére, hozzá fűződő viszonyára emlékező, a Flaubert-, Proust-, Camus-fordító és értelmező munkásságát is összefoglaló lényeglátó – a nemrég elhunyt tudósunknak egyik még életében megjelent – tanulmánya nyitja. Gyergyainak nemcsak a franciás vénáját említi, hanem az angol irodalomba (Virginia Woolf *Orlandója*) tett kiruccanására is kitekint. Sőt egy bekezdés erejéig számba veszi a magyar irodalomtörténeti tevékenységét is, a Bérczy Károlyról (1821–1867) írt esszéjét emelve ki. Kár, hogy a munkásság eme része, tehát Gyergyainak a magyar irodalomtörténetről írt esszéinek áttekintése a későbbiekben nem köszön vissza a kötetben, hiszen Szegedy-Maszák Mihály nyitányyszerű beköszöntő sorai – különösen azzal, hogy egy ilyen, az irodalmi emlékezetből lényegében kivesző 19. századi szerző kapcsán mutatja be Gyergyai kismesterek iránti érdeklődését – jól előkészítették a terepet, felkeltették a kíváncsiságot további e témájú írásai újragondolása, újraértékelése iránt is. Érdekes lett volna annak számbavétele, hogy a francia kultúrán iskolázott esszéista mit tartott méltatásra érdemesnek a magyar irodalom történetéből, hiszen így kirajzolódhatott volna egy sajátos, franciás orientáltságú alternatív magyar irodalmi kánon. A hazai irodalmat európai távlatból szemlélő Gyergyai, aki még Király István Mikszáth-monográfiájáról írt kritikájában – az 1950-es évek kurzusideológusával szemben – is fel merete vetni a komparatistikai szemlélet hiányát, jelentékenyen vett részt Ambrus Zoltán kanonizálásában, de Kosztolányiról írt sorai is jócskán kiállják az idők próbáját. Gellért Oszkár munkásságára jóformán csak Gyergyai látószögéből kaphatunk rálátást, *A falu jegyzőjéről* írt értelmezése pedig olyan izgalmas francia filológiai háttérrel ismertet, ami csak kevésbé került át az irodalomtörténeti köztudatba.

A második tanulmányt a kötet egyik szerkesztője, Szávai Dorottya jegyzi. Ő is a személyes ismeretségből indítja sorait, amelyekkel az esszéíró Gyergyai portréját rajzolja meg. Ez a családi kapcsolat azonban nagyon visszafogottá válik, nem az emlékező személyesség beszédmódja hatja át a szöveget. Különös szerénységre vall, hogy szóba sem hozza Gyergyai *Dorottya Visegradon* című verses elbeszélését, valószínűleg azért is, hogy az objektív értekező tónusát, ítéleteinek súlyát megtarthassa. Itt kerül elő e kötet címének magyarázata (21., 25.), amely ebben a

kontextusban mintha magára Gyergyaira vonatkoztatná a hajdani esszé címét. A tanulmány érdekessége, hogy Gyergyai módszere és az utóbbi félszáz év elmélet-író iskolái között analógiákat mutat ki. A párhuzamok meggyőzőknek tűnnek, és egyértelműen jelzik a módszertani újrafelfedezés szándékát. Az irodalmat nem elméleti megfontolások alapján szemlélő irodalmár latens elméleti előfutár jellegének felvetéséhez Gadamer „klasszikus”-fogalma, Roland Barthes Racine-értelmezése és Jean Starobinski szövegelemző eljárása szolgál analógiául, amivel a tanulmány demonstrálja, hogy Gyergyai elméletellenessége egyáltalán nem az elmélet ellenében érlelődött. Csakhogy ő az élményszerűségből jutott el elméletileg is értekelhető megállapításokig, nem pedig fordítva.

Lőrinszky Ildikó Gyergyai Albert *Nyugában* megjelent, a francia irodalommal foglalkozó három esszéjének ismertetését és átgondolását végezte el. A hazánkban kevésbé köztudatban lévő Benjamin Crémieux és Charles Du Bos munkásságát méltatta ezekben, akik Lőrinszky Ildikó jóvoltából most már jóval inkább ismerősnek tűnhetnek. A kötet másik szerkesztője, Szávai János két tanulmánnyal is szerepel. Az első, a sorrendben a negyedik helyen közölt (*Gyergyai Albert Camus-képe*) a fordítói munkásság nyomába ered. Kijelöli Gyergyai főbb érdeklődési köreit – Voltaire, Flaubert, Proust, Camus –, majd az utóbbira szűkíti le a látószöveget. Érdekes adalék az, amellyel megmagyarázza az oly sokat dicsért és kárhoztatott, az eredetihez (*L'Étranger*) más jelentéstartalmakat vonzó *Közöny* címet. Az 1942-ben megjelent francia regényt azért nem *Az idegen* címen fordította Gyergyai, mert éppen akkor, ugyanannál a kiadónál jelent meg Márai Sándor *Idegen emberek* című kötete. Az új magyar címet pedig Albert Camus jóváhagyta („bizonyossággal feltételezhető, hogy tudott [...] a címváltoztatásról”, 45.), tehát a francia Camus-kutatók számára is elgondolkoztató – a címváltozat kérdését érintő – érdekes filológiai dilemma merülhet fel a magyar fordítás esetében. Ha ugyanis Camus ezt dokumentálhatóan jóváhagyta, akkor a hajdani magyar fordítás esetében, ha nem is az *ultima editio* értelmében, de autentikus címadással kell számolni, amit a regény francia kritikai kiadásának is figyelembe kellene vennie. Szávai János tanulmánya nem pusztán Gyergyai Camus-képéről szól, hanem jóval többről, arról, hogyan határozta meg Gyergyai fordítása a hazai Camus-recepciót, külön kiemelve a *Sorstalanságra* tett hatását. E tanulmány másik érdekessége, hogy az állambiztonsági titkos jelentések alapján foglalja össze Camus és Gyergyai kapcsolatát, mivel levelezésüket a magyar fordító eladta, így azok francia levéltárakban lelhetők csak fel. Szávai János második dolgozata (*A nyugatos és az Eötvös collegista*) az utolsó előtti, tizenegyedik helyre került a kötetben. Ebben az Eötvös Collegiumban betöltött munkásság került bemutatásra, valamint egy vitáé, amelyben Gyergyai Illyés Gyula és Babits ellenében védte meg a katolikus költészetet. A személyesebb hangú tanulmányban a szerző meg is említi, hogy Gyergyai keresztfiaként (121.) mennyire befolyásolta irodalmi ízlését a közvetített, továbbvitt nyugatos és kollégiumi hagyomány.

Az ötödik közlemény Földes Györgyié, aki Gyergyai „világirodalom”-értéséről értekezett. A tanulmány kijelöli azt az európai irodalmi kánont, amely megjelenik műveiben, majd, szűkítve a nézőpontot, kitér a korszakolási technikájában rejlő felfogására. A leginkább lényeges meglátásokat az a rész tartalmazza, amelyben a Szávai Dorottya által felvetett szálát (24–25.) bontja ki, azaz Babits európai iroda-

lomtörténetével veti össze a Babits-tanítványnak is tartható Gyergyai 1934-es *Nyugati*-beli kritikájában, valamint könyvekben, tanulmányokban megbúvó világirodalom-felfogását, és olyan lényegi különbségeket mutat ki közöttük, mint az Európán kívüli látókör és a tömegkultúra számbavételének a többlete. Azaz Földes Györgyi Babitséhoz képest Gyergyai korszerűbb világirodalmi nézeteit hangsúlyozza, bár – ma már azt sem lehet nem észrevenni – azzal, hogy Babits lemondott a Goethe után bevett „világirodalom” kifejezésről, szkepszisét fejezte ki az ilyen jellegű – a homogenitás látszatát és vele az egységes szemlélet lehetőségét jelző – áttekintésekkel szemben.

A beérkezett, nagy életművel rendelkező tanulmányírók fő kutatásuk nézőpontjából mutatták be Gyergyai munkásságát. Így Kenyeres Zoltán a *Nyugattal* kialakított kapcsolatáról értekezett, majd Kabdebó Lóránt a Szabó Lőrincchez fűződő viszonyt részletezte. Kiegyenlítésre hajló szerkesztői törekvésre utal az, hogy a Babitscsal vitázó Gyergyai szemléletét megrajzoló tanulmány után következik Kenyeresé, aki éppen a Babitsot védő Gyergyait mutatta be, amikor az 1953–54-ben kialakult vitahelyzet részleteit és irodalompolitikai hátterét elevenítette fel. Kenyeres írása Szegedy-Maszák gondolatmenetére is rímel, a *Nyugati*-beli munkásság nyitányaként említi (egy kisebb könyvismertetés után az itt megjelent első jelentősebb cikkeként) a Bérczy Károlyról szóló esszét, de ő nem annyira az innovációt, mint inkább a kötelelességteljesítést emeli ki azzal, hogy Bérczy középszerűségére irányítja a figyelmet. Sőt párhuzamot is vizionál Bérczy és a róla író Gyergyai között, mikor az „előreformkor” (sic!) világába besimuló *Anyegin*-fordítót a *Nyugati* „átlagos, pre-avantgárd” szemléletének megfelelő Flaubert- és Camus-fordítóval hasonlítja össze. Az állítás latensen ugyan, de a radikálisabban formabontó irodalmiságot helyezi a személyes kánonja élére, s talán ebből is származik a Szegedy-Maszák ítéletével vitát nyitó, Bérczyt jóval értéktelenebbnek tartó beállítása és egyben Gyergyai róla szóló portréjának jóval kisebb jelentőséget tulajdonító ítélete. Kabdebó legendaosztató írása a Szabó Lőrinc-kép árnyalásához járul hozzá, amikor arról a „mentőakcióról” tudósít, amellyel a költő a zsidó származású tudóst igyekezett megmenteni a zsidóüldözések idején.

Nagyon informatív Józán Ildikó tanulmánya, amelyben a két világháború közötti francia-magyar kultúrközi viszonyokat térképezi fel, és ezzel Gyergyai kultúrpolitikai, kultúraközvetítői szerepvállalását tekinti át. Adatgazdag, levéltári forrásokra támaszkodó szövege a kulturális diplomácia történetéhez nyújt érdekes részleteket. Az Eötvös Collegium franciás vonalát, valamint Gyergyainak a *Nouvelle Revue de Hongrie* folyóirattal kialakított viszonyát tárja fel, azon belül is a lap szerkesztőjéhez, az újabban hazánkban is felfedezett, a hangos olvasás úttörő teoretikusához, a kommunikációelmélet egyik őseként tisztelt Balogh Józsefhez (1893–1944) fűződő kapcsolatát részletezi, kiadatlan levelezésükre támaszkodva. Kár, hogy nem említi Balognak az utóbbi tíz-húsz évben hazánkban tapasztalható reneszánszát, hiszen így jobban érzékelhető volna sokoldalú tevékenysége, mivel itt nem a szóbeliség fogalmának – a *másodlagos szóbeliség* (*secondary orality*) elméletét kidolgozó, Walter J. Ong, által is nagyra értékelt – filológus szakembereként, hanem szerkesztőként kerül előtérbe. Ebben a tanulmányban is visszaköszön Babits neve, hiszen Gyergyai bábáskodott a *Timár Virgil fia* francia megjelenése körül, sőt nemcsak fordította műveit, hanem francia nyelvű recenziót is írt Babits könyveiről (az *Amos Sanctus*-ról és *Az európai irodalom történetéről*).

Sipos Lajos Gyergyai önéletírásait dolgozta fel, Philippe Lejeune önéletírás-kutatásainak elméleti háttérével felvértezve. Ez a tanulmány hívja fel a kötet olvasójának a figyelmét arra az ellentmondásra, hogy míg Kenyeres Zoltán egy 1921-es, január 16-án megjelent recenziót nevezett meg úgy mint az első *Nyugaton* megjelent Gyergyai-írást (65.), addig Sipos Lajos 1920. májusi Gyergyai-tanulmányról tudósított, ami a Nobel-díjas Carl Spitterelről szólt (97.). Neki van igaza, valóban ennek az 1920/9–10. számban megjelent írásnak az élén szerepelt Gyergyai neve először a *Nyugaton*. A tanulmány egyik fontos részét képezi, hogy ugyan csak egy rövid bekezdés erejéig, de vállalkozik Gyergyai jellegzetes írói stílusának stilisztikai áttekintésére.

Ez után egy esszészzerű, inkább a visszaemlékezés érzelmi modalitású felhangjait mozgó szövegegyeség következik, amelyet Szabics Imre sorai nyitnak meg, aki a tanítvány nézőpontjából mutatta be a tanár Gyergyait. Míg Szabics Imre az anekdotikus, a kedélyesebben megelevenítő beszédmódot alkalmazta, addig Karátson Endre rövid esszéje jóval zordabb témát, a 1950-es években a marxizmus dogmáitól oly idegen Gyergyai beszűkült mozgásterét, működési lehetőségeit járta körül. A személyesebben megidézhető szövegtömbbe tartozik a filmesztéta Bikácsy Gergely esszéje is, aki egy kis tiszteletkör után szintén a tanári pálya felidézésének keretei között tért ki az egész életmű újbóli, immár a korábbi tanulmányokhoz képest jóval egyénibb hangsúlykijelölésű áttekintésére. Ügyes szerkesztői húzás volt ennek a kötet vége felé történő elhelyezése, mert összegzésképpen merülnek fel benne a korábbi megfontolások, köztük a stilisztikai átgondolás is. Végül Szávai János már említett második tanulmánya zárja ezt a szövegtömböt.

A kötet utolsó tanulmánya viszont teljesen más beszédmódot alkalmaz. A megelőző írás témáját folytatja, de egyáltalán nem azzal a szemlélettel. A szikár adatközlő szövegben Horváth László Gyergyai és az Eötvös Collegium kapcsolatát mutatja be, eddig publikálatlan hivatali iratok segítségével. Ez után már csak adatközlő lapok jönnek, Gyergyai Albert életének kronológiája és egy vázlatos bibliográfia zárja a kötetet.

A tanulmányok módszertani és tematikai sokszínűsége, változatos szemléletmódja olyan szövegegyeséget hozott létre, amely hiánypótló, a hazai irodalomtörténet-írás franciás hagyományának a feltárása számára ad jó és hasznosan informatív ösztönzést. Elegánsan elhallgató a kötet életrajzi vonulatának hangneme. Valószínűleg a szerkesztők nem akartak a mai szókimondó hírlapírói divatnak teret adni, így az olvasó ebből a kötetből nem tudhat meg sokat Gyergyai magánéletéről, mint ahogy katolicizmusa eredetéről és mélységéről sem kapunk részletesebb tekintést. Ez azonban nem baj, mert az elhallgatás jelzi másfajta kérdésirányok fontosabb voltát. Végre a magyar fordításirodalom is a maga jelentőségében kerülhet így elő, ami hazánkban mindig kissé pária-helyzetbe szorult. Az irányok és megközelítésmódok finomságát csak az gyengíti, hogy a szerkesztés egy kissé sietősre sikerült. Jó lett volna egységesíteni a tanulmányok jegyzetelési technikáját, valamint egy névmutató is hasznos lett volna. Mindez fokozta volna a kötet irodalomtörténeti rangját, ami azonban így is jelentős, hiszen összbenyomásként levonható a következtetés: nemcsak Gyergyai Albertre vonatkozó, de a magyar esszé- és fordításirodalomról kialakított ismereteink is gazdagodnak, illetve rehabilitálódnak általa. (*Kalligram*)